

“JAHON MULKINING SULTONI YOXUD FOTIH TEMUR VA YILDIRIM BOYAZID” ROMANIDA TURKIY XALQLAR TAQDIRI VA TURKISTON BIRLIGI MASALASI TALQINIDA BADIY TO’QIMANING O’RNI

Jumayev E.B.

(QarDU mustaqil tadqiqotchisi)

Annotatsiya. Ushbu maqolada Nurali Qobulning “Jahon mulkinging sultoni yoxud fotih Temur va Yildirim Boyazid” romanida turkiy xalqlar taqdiri va Turkiston birligi masalasi talqinida badiiy to’qimaning orni hamda tarix va insonni tasvirlash prinsiplari va uslublarini asosiy jihatlariga diqqat qaratilgan.

Tayanch soʻzlar: mahobat, toʻrt unsur, fath, silsila, sadoqat, sulh, ahd, mashvarat, taxt.

Аннотация. В этой статье роман Нурали Гобула "Султан мирового поместья, или Фатих Темур и Йылдырым Боязид" посвящен основным аспектам художественной фактуры, принципам и приемам описания истории и человека в интерпретации судьбы тюркских народов и вопроса единства Туркестана.

Ключевые слова: красное дерево (махобат), четыре элемента (тўрт унсур), завоевание (фатх), силсила (силсила), верность (садокат), перемирие (сулх), Завет (аҳд), машварат (машварат), трон (тахт)

Annotation. In this article, Nurali Qobul's novel "Sultan of the world estate or Fatih Temur and Yıldırım Boyazıd" focuses on the main aspects of artistic texture and the principles and techniques of describing history and man in the interpretation of the fate of Turkic peoples and the issue of Turkestan unity.

Keywords: Mahabat (махобат), four elements (тўрт унсур), conquest (фатх), Ridge (силсила), loyalty (садокат), truce (сулх), covenant (аҳд), consult (машварат), throne (тахт)

Milliy istiqlol sharofati bilan badiiy ijod mustabid tuzumning soxta mafkurasidan ozod bo'ldi, ijod ahli so'z erkinligidek yuksak bir imkoniyatga ega bo'ldi va Amir Temur haqida asar yaratishning o'ziga xos bir yangi davri boshlandi. Davr va qahramon masalasi muhim bo'lgan o'tish davrida ijod ahli har uchala adabiy tur – she'riyat, nasr va dramaturgiyada Amir Temur mavzusiga murojaat qila boshlashdi. Amir Temur hayoti va faoliyatini o'rganish, u haqida yozilgan tarixiy, badiiy asarlar tadqiq qilina boshlandi.

Nurali Qobulning “Jahon mulkinging sultoni yoxud fotih Temur va Yildirim Boyazid” romanida millat tarixining XIV asrlarida bo'lib o'tgan voqealari bayon qilingan. Asarda turkiy dunyoning ikki dunyoni larzaga keltirgan sultoni sohibqiron Amir Temur va Usmonli turklar sultoni Yildirim Boyazidning Anqaradagi tarixiy jang, bu qonli to'qnashuvni keltirib chiqargan sabablar, uning dunyo mamlakatlariga ko'rsatgan ta'siri, natijada ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy hayotda yuzaga kelgan o'zgarishlar, bir so'z bilan aytganda jahon tamadduni taraqqiyotidagi ahamiyati ko'rsatilgan. Shu bilan bir qatorda, bu jangni keltirib chiqargan sabablarning bugunga qadar keng kitobxonlar ommasiga ma'lum bo'lmagan ayrim jihatlari yoritilgan. Roman oldingi to'rt asarning davomi bo'lib, ularning barchasi g'oyaviy jihatdan butunlik kasb etadi. Mazkur roman to'g'risida “Sharq ziyosi” gazetasi, 2001-yil, 14-iyun sonida yozilishicha, unda ulug' ajdodimizning o'z xalqi va vataniga bo'lgan cheksiz mehr-muhabbati, sadoqati uni naqadar yuksaklikka ko'targanligi badiiy-tarixiy bo'yoqlarda jozibali tasvirlanadi. Adabiyotimizda o'ziga xos voqea deb baholangan bu asarda vatanparvarlik, yurtsevarlik, xalqqa bo'lgan mehr, sadoqat ulug'langan. “Jahon mulkinging sultoni yoxud fotih Temur va Yildirim Boyazid” elchi Chimboy Elchikdayinning Yildirim Boyazid huzuridagi lavha bilan boshlanadi. Bolqon tog'laridagi nasroniy yerlaridan Arzinjonga qadar hududni o'z qo'l ostida tutib turgan, so'nggi o'n yil ichida Mentеше, Saruhon va Qahramon o'g'illarini va Kermiyon viloyatini o'z tasarrufiga olgan Yildirim Boyazid o'zini Amir Temurdan kuchli hisoblardi. Shuning uchun ham unga elchi keltirgan maktubdagi so'zlar juda og'ir botdi. Maktubda “Yildirim Boyazidni inim degani mayli, hatto o'zining bir amiri yoki hokimi kabi ko'rib sovuq munosabatda bo'layotgani, hayotida hech kim

mirlamagan va so‘zi qaytmagan sijoq qonli sultonning g‘azabini qo‘zg‘atdi”¹. Yozuvchi asar boshidayoq voqealar avj bir nuqtada, drammatizm kuchayishiga turtki beradigan, konflikt taranglashgan epizod bilan boshlagan. Bu esa kitobning qiziqarliligini oshirgan va romanga o‘ziga xos bir sirli tus bergan. Tarixiy manbalarda ko‘rsatilgan har bir detaldan o‘rinli foydalana olish ham tarixiy asarning shartlaridan biri. Nurali Qobul Yildirim Boyazid obrazida sultonning adolatli podshoh bo‘lsa-da, biroz shoshma-shoshar, sabrsizroqligini, dinida sobitligini, musulmonlar uchun har qanday ishga tayyorligini ta’kidlab, “ hayajonining kuchliligidan u majlis to‘rida turib ma’ruza boshlasa, betinim harakatidan ayvonning chetiga yoki poygakka kelib qolardi”², deb yozadi. Tasvirdan ko‘rinadiki, muallif sulton xarakterini sinchkovlik bilan o‘rgangan va buni amalda mahorat bilan qo‘llay olgan. Yildirim Boyazid maktubda yozilgan so‘zlar ta’sirida quyushqondan chiqib ketgan bo‘lsa ham, Amir Temurga o‘nta ovchi qush, o‘nta asl ot hadya qilib elchisi Temurtoshni Elchikdaynga qo‘shib jo‘natishga qaror qiladi va o‘zining Turon o‘rdusi bilan jang qilish niyati yo‘qligini tayinlaydi. Bahavo bir maskanda joylashgan, jannatmisol bog‘lar bilan o‘ralgan, qoya ustiga qurilgan mustahkam Kemox qal’asi tasviridan so‘ng yozuvchi kutilmaganda tabiat hodisasiga burib yuboradi: “Bu yerda yana bir g‘alati hodisa sodir bo‘lar ediki, erta bahorda osmondan quyoshmi yoki toshlar jazirasidanmi minglarcha chumchuq galalari yerga pishgan holda tushar, odamlar bu qushlarni tuzlab, ko‘za va xumlarni to‘ldirib, qish-u yoz yeyishardi”³ Tabiat tasviri va voqealarni parallel keltirish orqali muallif kelajakka ishora qiladi. Yildirim Boyazidning sohibqiron lashkaridan qariyb ikki barobar ko‘p bo‘lishiga qaramasdan, sharmandalarcha mag‘lubiyatga uchrashi va o‘zining kutilmagan bir vaziyatda asir tushishi, janglarda katta tajriba orttirgan qo‘shinning xuddi chumchuq galalari kabi qirilishiga ishora qilingan. Amir Temur iloji boricha qo‘shinni mamlakat ichkarisiga kirishiga harakat qilayotgan bir

---

¹ Qobul Nurali. Ja‘hon mulkining sulтони ёхуд фотиҳ Темур ва Йилдирим Боязид. Тарихий роман V. Т: “Камалак” 2016. 4-б.

² Qobul Nurali. Ja‘hon mulkining sulтони ёхуд фотиҳ Темур ва Йилдирим Боязид. Тарихий роман V. Т: “Камалак” 2016. 4-б.

³ Qobul Nurali. Ja‘hon mulkining sulтони ёхуд фотиҳ Темур ва Йилдирим Боязид. Тарихий роман V. Т: “Камалак” 2016. 9-б.

paytda, Yildirim Boyazid o'zining sonsiz lashkarlarini yoz jazirasida, suvsiz, och-nahor oldinga boshlar, lashkar allaqachon holdan toygan edi. Amir Temur jang o'rni qanchalik muhimligini chuqur anglash bilan birga, savash boshlanguncha sulton qo'shinini birmuncha kuchsizlantiradi, dushman qalbidagi g'alabaga bo'lgan ishonch ruhini so'ndiradi. Chimboy Elchikdayin Yildirim Boyazidning haqoratlarini elchilik odobi yuzasidan zo'rg'a tinglab turarkan, uning ruhiyatidagi alam, g'azab, nafrat birdan rahmdillik bilan almashadi. U Amir Temurning g'oyat bosiqlik bilan aytiladigan so'zlari oldida sultonning hozirgi o'zini tutishi unda achinish uyg'otadi. Har bir narsa qiyosda aniq aks etganidek, bu yerda ham ikki sultonning farqi yaqqol ko'rinadi: "Ikki og'iz so'zi bilan Temurdek odamni o'ziga do'st qilib, dunyoning qolgan qismini egallashi mumkin edi bu odam. Shuhrat va manmanlik, ko'zni yog' bosmog'i va takabburlik naqadar buyuk ofat! Uni anglab yetmoqlik uchun jahongir podshoh bo'lmoq va uzoq muddat yurt so'ramoq yetmas ekan".⁴ Elchining fikrlari tasdig'ini Yildirim Boyazidning asirlikda, o'zini xatolarini tushunib yetgan paytdagi iqrorida namoyon bo'ladi. Romanda Amir Temur, Yildirim Boyazid, Shayx Nuriddin, amir Boboturk, Tohir tarixchi, amir Temurtosh, amir Shohmalik, valiahd Muhammad Sulton, Sulaymonshoh, shahzoda Mustafo, Yoqubbek kutvol, qori A'lam Alimzoda, Malik Nosir singari obrazlarning har birida davr va muhit, milliy va jug'rofiy o'ziga xoslik, olam va odamni idrok etishning turfa ko'rinishlari aks etgan. Olam va odamdan avval yaratilgan so'z sirli va mohiyatini tugal anglash imkonsiz hodisa. So'z, aslida hamma narsa, so'z – hodisa, so'z – munosabat, so'z, – tarix, so'z – bugun... va kelajak. So'z – umid, armon, hasrat va muhabbatdir. So'zning yetmish ikki ma'nosi bor, deyishadi, har kim o'z aqli, o'z niyatiga yarasha nasiba, ulushini oladi undan. Xalq tilida uchraydigan maqol, ibora, tarixiy so'zlarning o'z tarixi, asrlar davomida bosib o'tgan yo'li, xuddi siz-u bizdek qiyofa, shakli borki, ko'pda bunga e'tibor bermaymiz. Asarda qo'llangan turkiy so'zlar adibning yillar davomida olib borgan kuzatishlari natijasida yig'ilgan mo'jaz bir xazina, ona

---

⁴Қобул Нурали. Жаҳон мулкининг султони ёхуд фотиҳ Темур ва Йилдирим Боязид. Тарихий роман V. Т: "Камалак" 2016. 8-б.

tilimizning boyligini ko'rsatib beradigan yana bir tiniq jajji bir ko'zgu, desak mubolag'a bo'lmaydi. Romanda hayot, uning ma'no-mohiyati, yashashdan maqsad nima ekanligi to'g'risida fikr yuritilgan bo'lib, insonning mohiyati aynan fikr yuritishda ekanligi turli rakurslarda yoritilgan. Inson – koinot gultoji, sababki, barcha yaratilqlar ichida faqat ungagina aql, fikr yuritish, yaxshi va yomonni, halol va haromni farqlash, tanlash imkoni berilgan. Ana shu aqldan oqilona foydalana olgan inson farishtaga monandlashib, aksincha, nafsiga tobe odam hayvonga yaqinlashib boradi. Insonning darajasini ko'rsatuvchi yagona mezon – sog'lom aql-idrok va unga nechog'li amal qilishida. Amir Temur siymosida ana shu xislatlar aks etgan.

Adabiyotlar:

1. Қобул Нурали. Жаҳон мулкининг султони ёхуд фотиҳ Темур ва Йилдирим Боязид. Тарихий роман V. Т: “Камалак” 2016. – 438 б.
2. Темур тузуклари, форсчадан Алихон Соғуний ва Ҳабибулло Кароматов таржимаси. Т., 1991;
3. Ҳайит Тўлқин. Вафо маликаси ёхуд Амир Темур ва Ўлжой оқа қисмати. Тошкент: “Ўзбекистон” нашриёти, 2018. 326 б.
4. Каримов Н. XX аср адабиёти манзаралари. Биринчи китоб. –Т: – Тошкент: Ўзбекистон, 2008. -533 б.
5. Каримов Ҳ. Ўзбек романларининг тараққиёт тамойиллари. –Т: Миллий кутубхона, 2008. – 523 б.
6. Каттабеков А. Тарихий ҳақиқат ва бадий маҳорат.–Т: Фан, 1982. -127 б.